

EMLEKÜLÉS A NYUGAT ALAPÍTÁSÁNAK HETVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Bizottsága, Irodalomtudományi Intézete és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1978. szeptember 20–21-én tudományos tanácskozást rendezett a Nyugat alapításának hetvenedik évfordulója alkalmából. A tanácskozáson hazai és külföldi irodalomtörténészek tartottak előadást.

A Nyugat és a modern magyar irodalom kibontakozása

SÖTÉR ISTVÁN

A NYUGAT KORSZAKAI

A Nyugat történetében négy korszak válik szét egymástól, mégpedig a szerkesztők gyakori változásaitól függetlenül: az 1908-tól 1919 végéig terjedő, – majd a húszas évek, és a harmincasok eleje – továbbá az innen 1941-ig terjedő és végül a Magyar Csillag korszaka, 1944 tavaszáig. E négy periódus közül a két középső egy irodalmi színvonal fenntartására törekszik, a két szélső azonban mindezeket túl még valamely időszervi irodalmi, nemzeti egység megteremtésére is. Ignotus Nyugatjában a konzervatív népiességből kilépő, új városi irodalom egysége a sürgető – Illyés Gyulánál pedig a népi és az urbánus irodalom fasizmusellenes, nemzeti egysége.

Minden új folyóirat első száma csak sejteti a majdani arculatot, de tartalmaz olyan vonásokat, melyek mindvégig jellemzőek maradnak. A Nyugat első számának publicisztikus jellege, csevegő-könnyed cikkei, melyeket ma csak fáradtságosan olvashatunk, mit sem sejtetnek még a későbbi számok nagyszúlyú tanulmányaiból, Bartók Béla, Lukács György, Kodály Zoltán, Fülep Lajos, Ferenczi Sándor, Bölöni György írásaiból, és a szépirodalmi anyagban is, Kemény Simon, majd később Gellért Oszkár költeményei, egy ideig még, számosabbak Ady, Babits és Kosztolányi verseinél. Móricz remekművének, a Hét krajcárnak és a Csipkés Komárominak megjelenésig (1908. II. félév) a prózát is inkább Bíró Lajos színvonalán ismerjük meg, aki megmutatja, hogy egy Móricz Zsigmond-i környezetbe hogyan lehet beilleszteni egy Feydau-i vígjátékselekményt. Krúdytól 1910-től közölnek novellát, de különös jelentősége van annak, hogy Nagy Lajos már az 1908-as I. félévben szerepel. Írásai éppúgy, mint Déry Tibor első novellái (1917-től kezdve) még nagyon is éretlen írások, s az előbbinek A jó fiú, az utóbbinak a Kéthangú kiáltás című elbeszélése (mindkettő 1918) még alig üt el valamelyik kortársi író közepes és ügyetlen novellájától, – ami

azt bizonyítja, hogy egy nagy prózaíró érése igen sokáig tarthat, s még Móricznál is az első novellák tökéletességét aligha közelíti meg a Nyugatban közölt Sárarany (1909). Nagy Lajos és Móricz pusztája jelenléte azonban arra figyelmeztet, hogy a Nyugat már megindulásakor meg akarta valósítani a városi és a falusi tárgyú irodalom egységét, amit azonban a konzervatív népiességgel, Szabolcska Mihállyal és Gárdonyi Gézával szemben kellett létrehozni. Meglepő Nagy Lajos ily korai jelenléte a Nyugatonál. Nem kétséges, hogy egyelőre még nem írásainak színvonala, hanem azok témaköre tehetette őt vonzóvá, vagyis a faluról városba szakadt, s mindvégig periférián maradó félproletárok világa, melyet a Kiskunhalom majdani írója tárgyilagosan és szárazon, de egyelőre még nem annyira gyakorlott íróként, mint inkább jó megfigyelőként máris bemutat. De még így is, a Nyugatban megjelent olyan tökéletlen írásai, mint az Egy leány - több férfi (1913) készítették elő azt a kis remeklést, melyet a Nyitott ablakok címen ismerünk. Nagy Lajost nem a Nyugat első nemzedékében tartják számon, pedig Ady és Babits, Kosztolányi és Krúdy, Móricz és Füst Milán, Juhász Gyula és Tóth Árpád mellett indult, hogy majd részese legyen annak a Nyugat utáni korszaknak, mely elődjétől máig sem tudott és nem is akart elszakadni.

Ignotus - akinek publicisztikai tevékenységét jobban kellene ismernünk, és elismernünk, mint ahogyan ez addig szokás volt - a Nyugat első számának bevezető cikkében - melynek a Kelet népe címet adta, majd az 1913. évi, az elmúlt öt esztendőre visszatekintő Nyugat-matinén teljes nyíltsággal és egyenességgel áll ki "a törzsökös magyarok és a magyarságba beleoltottak" összefogásáért, az új magyar kultúra, az új irodalom megteremtése érdekében. A zsidó vallású magyarság tehetségeinek, képességeinek ilyen beleoltása a "törzsökösök" kultúrájába szerinte éppoly kedvező hatással jár majd, mint Disraeli az angol politikai gondolkodásra. Bátornak és jogosnak érezzük ma is gesztusát, mellyel a magyartalanság vádját félresöpri: "hát mi magyar, ha nem az, amit mi csinálunk?" Hiszen 1908 és 1913 között "megújult a magyar verselés, megkényesedett a magyar nyelv, kiteljesedett a magyar elbeszélés, megelevenült a magyar dráma, kiművelődött a magyar újságírás". Amikor Ignotus ezt megállapítja, akkor a "beleoltatás" helyességét és hasznosságát is képviseli, s olyan folyamatot véd, mely máig nem zárult le, de amelynek megtöretése, szertekusználása az egész magyar kultúrának szerzett tragikus veszteséget. A "sémitaság" vádját a Nyugat ellen ugyan román költő, Goga Oktávián emelte először - de már 1908-ban sem érezzük alaptalannak Ignotus tapintatos panaszát amiatt, hogy a magyarság "a megrontöihoz hű, a legjobb fiaihoz pedig mostoha".

A Nyugat legkezdete még nem ígért annyira új korszakot, mint a folytatása. A folyóiratnál sokra tartott Joób Dániel, Laczkó Géza, Lengyel Géza, Szini Gyula, Révész Béla vagy Szász Zoltán a művelt és ízléses modorban valamiféle túlcsigázott, de máris idejétmúlt pamasszizmust, reminiscenciákból táplálkozó szecessziós ízlést képviseltek, melyet csak a Petőfi-társasághoz képest lehetett "nyugatosnak" tekinteni. Mi már Ignotusszal érezzük egynek a nyugatit és a magyart, és a folyóirat igazi megszületésének Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz megjelenését tekintjük.

Első korszakában a Nyugat ugyan nem azonnal, de csakhamar valóban új irodalmat hozott, - hogy két későbbi periódusában majd a még újabb helyett inkább a már kiküzdött színvonalat őrizze. Ennek az új irodalomnak kezdettől partnerévé vált az ipari burzsoáziának az a része, mely a nemzeti burzsoázia szerepét is vállalta. Ez a kapcsolat, melynek mértékét nem lenne helyes eltúlozni, nemcsak a Nyugat egyéb-

ként színvonalas közgazdasági cikkeiben mutatkozott meg, pl. azokban a főként vámpolitikai elemzésekben, melyeket Székely Artúr és Lengyel Géza közölt, vagy pl. Bolgár Eleknek az ipari politikáról (1913), Éber Antalnak pedig a magyar mezőgazdaságról szóló írásiban (1917, illetve 1918). A Nyugat sohasem vállalkozott közgazdasági érdekképviseltek kiszolgálására, s ilyet még a támogatói sem vártak el tőle, – ezt el kell ismernünk. A közös érdeket inkább annak az urbánus kultúrának előmozdításában kereshetjük, mely mindenképp csak ellentétes lehetett a nagybirtokosok és a hivatalnok-dzsentrík hagyományaival. E hagyományok világában a lassacskán kifejlődő ipari réteg nem érezhette magát otthonosan, az ő műveltségi eszményének szűkséggépp urbánussá kellett válnia. Ezt az urbanitást várták a Nyugattól, ennek érdekében még támogatták is, noha mértéktartón, s az egyelőre még szerényebb helyzetű magyar gyáripar a Nyugat felkarolásával a maga rangját is emelni akarta. Nem valószínű tehát, hogy a Nyugat és a nemzeti burzsoázia kapcsolata kizárólag Fenyő Miksa irodalmi hajlamain múlott volna, hanem ennek a kapcsolatnak igazi létrehozója a közösen ahított új, művelt, és éppen annyira nemzeti, mint európai városiasság eszménye volt.

Ez az eszmény mutatkozott meg a Nyugat első korszakának tanulmányaiban is. Lukács György mindmáig frissnek és lényegesnek ható 1908. évi Novalis-esszéje a szerző későbbi álláspontjától valóban csak az előjelek ellenkezőre változtatása által különbözik (hogy egy szellemes tudós másutt alkalmazott fordulatával éljek), – mert az elemzéseket, sőt a megállapításokat ma is érvényeseknek érezzük, különösen a Goethére vonatkozóakat ("Tudott úgy küzdeni, hogy lényegesen ne tegyen kockára soha, és megalkudni anélkül, hogy magából valamit elvesztett volna"), melyeknek erkölcsét és bölcsességét Lukács pályájának későbbi szakaszaiban is felismerhetjük. A magyar zene megújításának módját és indítékait kevés szóval is megvilágítja Kodály két Bartók-cikke, amikor a Kékszakállúban "az ősprimitívusoknak a legfejlettebb kultúrával való egészen egyéni összeforrását" látja, s mindez olyan, mint a székely fenyvesek tiszta levegője, mert e fenyvesek közt "megmaradt valami egy valamikori országátfogó, monumentális erejű életáradatból": ugyanakkor a II. vonósnegyes arra lehet példa, hogy amíg a közepes tehetségek a mesterkéeltség és a csillogás, addig az igaziak a "nagy egyszerűség" felé tartanak, amiért is Bartók "formaépítése a régi mesterekéhez áll közelebb" stb. Magyarországon csak a Nyugatban jelenhettek meg akkor ilyen írások, vagy olyanok, mint Fülöp Lajos cikke a magyar építészetről, mely azt kívánta, hogy bár építhette volna Lechner az egész Szabadság teret, mert akkor az nem vált volna "kőből öntött bankok szörnyszülőttévé". Bölöni György cikkének (A dzsentrík a mérlegen) is csak itt lehetett megjelennie, éppen, mivel ez a mérleg lényeges különbözőségeket és árnyalatokat mutat meg a rétegen belül, s éppúgy nem ad felmentést, amiként sommás és felületes ítéletet sem.

A Nyugat tanulmányai 1919 előtt olyan magas művelődésszemenyt állítanak fel, mely a reformkor óta hiányzott a magyar kultúrában. A Nyugat ezzel valójában a reformkorhoz, illetve annak 1849 utáni epilógusához nyúl vissza, s mélyebb érdeklődéssel fordul a nemzeti hagyomány felé, mint az annak érzésével hivalkodó konzervatívok. A magyar esszé új fellendülése kezdődik a Nyugat első korszakával, mely ki is egészíti és kíséri is az új költészet és az új próza alakulását. Lukács Györgytől Ferenzi Sándorig az esszé műfaja nem valamiféle "könnyebbik útnak" bizonyul, hanem a gondolkodás és a művészi kifejezés olyan iskolájának, mely az újjászületett irodalom méltó társjelensége is. Igaz, ezt a színvonalat a magyar kultúra nem tudta mindvégig

megtartani, de a Nyugat későbbi korszakai számára ez a periódus teremtette meg a gondolatilag és művészileg is nagyigényű példát és követelményt.

Ugyanezt azonban az első Nyugat-korszak kritikai rovatáról már nehezebben lehetne elmondani. Akadnak akkor is szorgalmas és csaknem hivatalnokilag lelkiismeretes kritikusok, mint Schöpflin Aladár, sőt, bátrak is, mint az a Fenyő Miksa, aki Herczeg "áldiszingváltságának" és "hamis eleganciájának" éppen nem kegyelmez, Gárdonyi regényében, az Isten rabjaiban pedig kíméletlenül megrója egy középkori magyar királyfi olyas beszédmódját, mint pl.: "Iszen csak legeltetni akarom a pacit." Elmélyült és elemző kritikai munkával azonban a Nyugatnak ebben a korszakában alig találkozunk. Más helyütt már szóltam arról, hogy az első Nyugat-korszak kritikáinak nagy része inkább "könnyű kézzel" megírt jegyzet, semmint valódi bírálathoz. A cikkek és könyvismertetések ilyen "elegánsnak" kívánt, csevegő hangja, valósággal "társasági" tónusa talán túlzott védekezés is volt a "tanáros", "vaskalapos" kritikai modor ellen, melytől a folyóirat téves tapintattal óhajtotta megkímélni olvasóit. Az első számok szimbolista-parnasszista modora az első korszak írásaiban minduntalan jelentkezik, amikor némi lazulás vagy fáradtság mutatkozik meg a szerkesztésben. Földi Mihály, Szini Gyula, Laczkó Géza tárcáival, melyek ezt a modort fenntartják, épp ezért nem a tanulmányok, hanem inkább a kritikák hangneme rokon – ami eléggé szokatlan rokonság.

A Nyugat legnehezebb korszakának a 20-as éveket tekinthetjük. Nem azért, mintha a folyóiratnak több támadásban és üldöztetésben lett volna része, mint a világháború előtti években, s nem is azért, mintha Ady kivételével a legjelentősebb költők és írók közül bárkit elvesztett volna, habár egyik legfontosabb kisugárzási területe, a tanulmány-rovat rendkívül elszegényedett. Az igazi nehézséget azonban a folyóirat elszigetelődése okozta, pontosabban annak a tábornak felbomlása, mely valamikor a liberálisokon kívül a forradalmárokat is magában foglalta, s melynek egyetértése inspirációt, biztatást jelentett. A Nyugat hívei kis körre szorultak össze, a kirekedtek, csaknem a megbélyegzettek körévé, mely azonban bízott is magában, s tudott az új világgal dacolni. Mi, akik a 20-as évek Nyugatját csak az évtized vége felé ismerhettük meg, még emlékezhettünk tekintélyének arra a fényére, mely a versenytárs folyóiratokat homályba borította. Holott a Napkelet bizonyos rovatai – különösen a kritikai és a tanulmányrovat – néha felértek a Nyugattal. De az utóbbi gyűjtötte maga köré az igazi, a legjobb, a legnagyobb költőket és írókat, akik épp ekkor léptek be érett korszakukba. Mégis, a folyóiratok igazi arculatát nem elsősorban a szépirodalmi alkotások adják meg: ezeknek igazi és legméltóbb formája inkább a könyv, nem pedig a folyóirati közlés. Babits, Kosztolányi, Füst Milán nemcsak segítséget kaptak a Nyugattól, de jelenlétük a folyóiratnak is segítség volt. Hiányzott azonban az az ideológiai és gondolati hatóerő, mely oly erős volt a Nyugat első periódusában. És még valami: a 20-as években csak lassan jelentkezett az új, a második nemzedék. Nem mintha ez a jelentkezés az első nemzedék hiányait lett volna hivatva pótolni: ismétlem, a Babits-nemzedék most vált éretté, ez az évtized a Halálfiainak, az Erdélynek s Kosztolányi prózájának, a Pacsirtának, az Édes Annának évtizede, s az utóbbi két mű a Nyugatban lát is először napvilágot. Az újabb nemzedék fellépte azonban új célt, új témakört és formát hoz s mindezekkel együtt a kezdésnek azt az izgalmát, mely a korai Nyugattól mindmáig felénk sugárzik. Igaz, hogy Szabó Lőrinc és Erdélyi

József a 20-as évek kezdetétől szerepelnek, Illyés Gyula és Németh László azonban csak az évtized végén jelennek meg először, s közülük is Németh csak rövidebb időre. A 20-as évek Nyugatjából épp az hiányzik, ami a 30-as folyamoknak itt új jelentőséget ad: a második nemzedék jelenléte és kibontakozása. A hiátust pedig az a modor tölti ki, melyről már szóltam, s melyet a Nyugat indulása után hamar megszüntetett a nagy tehetségek megszólalása. Újabb tehetségek híján tehát a régi közepszerűség foglalta el azt a helyet, amit a valódi nagyok meguk körül szabadon hagytak. A 20-as évek kritikai rovata azonban megjavul, két fiatal kritikusként, korábban Komlós Aladárnak, majd később Kardos Lászlónak bekapcsolódásával, akik nemcsak hogy elemző kritikákat írnak – ami kevésbé fordult elő az első korszakban –, hanem bátor kritikákat is.

A 30-as évtized Nyugatja túljutott a 20-as évek holtpontján s ezekben az évfolyamokban már együtt vannak mindazok, akik a Magyar Csillag gárdáját alkotják. Ennek a korszaknak Nyugatjában egymásnak ellentmondó folyamatok zajlanak. Az irodalmi és gondolati színvonal jelentősen megemelkedik, s ezt még Németh László kiválása sem hátráltatja. Mert most jelennek meg rendszeresen Szerb Antal és Halász Gábor írásai, most jelentkezik kezdetben főként kritikusként, esszéistaként Illés Endre. Ugyanő majd a Magyar Csillag korszakában bontja ki elbeszélői tehetségét, s ott megjelenendő novellái, A professzor, A fogadás, A párbaj, A gyáva formálják ki azt a moralistát, aki annál mélyebbre tud hatolni a lélekben és a jellemben, minél kíméletlenebb. Újabb és újabb tehetségek jelentkeznek, s lassan felváltják a 20-as évek közepszerű csevegőit, akiknek modorát egy körmönfontabb műveltség köntösében, Cs. Szabó László még megőrzi. Ott azonban, ahol Szerb Antal és Halász Gábor gondolatisága van túlsúlyban, még a kevésbé mély, de csillogó szellem is legalább szórakoztatóan hat. Szerbnek és Halásznak ez a mágikus, révületes korszaka: a Hétköznapiak és csodák, az Utas és holdvilág esztendei ezek. A Magyar Csillag idején ebből az elvarázsolt állapotból lép át Szerb Antal annak a fényből és éjszakából szőtt derengésnek honába, melyben A királyné nyakláncának letűnő társadalma lehet igazán otthonos. Halász Gábor pedig akkor írja majd meg az útkeresés, a múlttal leszámolás vallomás-esszéit. A szépróza valósággal megújul: 1931- és 1932-ben Gelléri Andor Endre olyan remek írásokkal, mint A vén Panna tükre, a Szomjas inasok, A szerelmes ágyfestő, az Ukránok kivégzése, a magyar novella új virágzását vezeti be: Pap Károly, Hevesi András, Déry Tibor és az érett korszakába eljutott Nagy Lajos viszik végig ezt a folyamatot. A költészetben ez az időszak a harmadik nemzedék jelentkezését hozza el: Radnóti és Vas István egy időben és egyforma költői súllyal lépnek színre, s ugyanakkor Weöres is, és Keresztury s valamivel később Jékely Zoltán, Rónay György, Képes Géza. Zelk Zoltán már 1928 óta, Hajnal Anna 1933 óta szerepelnek verseikkel. Babits utolsó, nagy korszaka ez és Kosztolányi búcsúzó versei is: a Hajnali rézszezséggel (1933) és a Szeptemberi áhítattal (1935). Igazi csillagképet fog egybe ez az 1930-as évtized, de mindez nem valamely egységes irányzat, s a Nyugat kezdettől mindvégig sem válik irodalmi iskolává, csoporttá, azonos elveket valló, azonos formákat elfogadó táborrá. Ezt a táborot csak a tehetség rangja és hitele tartja össze. A Nyugat nagy ereje, de a gyengesége is ez. Emiatt válhatnak ki belőle testvér-folyóiratokként a Válasz és a Szép Szó.

E két folyóirat megalakulásában sem lehet új irodalmi irányzatok jelentkezését látnunk, hisz munkatársaik egyszersmind a Nyugat munkatársai is – sajnos, a leg-

nagyobbnak, József Attilának a kivételével, bár 1935-ig még ő is ad verset a Nyugatnak, s az Óda is 1933-ban itt jelenik meg. A két társfolyóirat semmiképp sem szakad el a Nyugattól, s mindkettő inkább túlcsoportulása a magyar irodalomnak, semmint újrakezdése olyasminek, ami a Nyugatban csaknem három évtizede folyik. A két folyóirat közül egyiket sem lehet a népies, illetve az urbánus tábor birtokának tekintenünk, hacsak a Válaszba író Halász Gábort és Szerb Antalt "národnyikoknak" nem minősítjük. A valamikor oly erőteljesen újító Nyugat a 30-as években a húsz év előtti újítást kívánta elmélyíteni, s az újabb újítástól tartózkodott. Ám a két társfolyóirat sem engedett sokkal többet az avantgarde-nak, mint a Nyugat. A különválás valószínű okát abban kell keresnünk, hogy a Nyugat elzárkózott olyan társadalmi problémák tárgyalásától, melyek pedig egyre sürgetőbbekké váltak. Ez a sürgetés hozta létre a Szép Szót és a Választ. De ezeknek verseit, novelláit, kritikáit vissza is lehetett volna önteni a Nyugat gyűjtőmedencéjébe. Bizonyos írásait azonban semmiképp sem: tehát Vas Istvánnak Levelek egy szocialistához című sorozatát éppoly kevéssé, mint Gereblyés László gyári szociográfiáit – melyek érdekes módon épp a Válaszban jelentek meg – és természetesen a Szép Szó legtöbb cikkét sem, vagy Jékelynek azt a versét, mely Mussolini abesszín hadjárata ellen tiltakozott. A Válaszhoz tartozó Jékelynek ez a verse a Szép Szóban jelent meg, ami ismét csak bizonyítja, hogy a három folyóirat közt nem az irodalmi irányzatok teremtettek különbséget. Babits látszólag konzervatív magatartása, mely a szellem jogaira akarta építeni a politikát, valójában már a 30-as években a fasizmus barbársága ellen védekezett – s teremtett egyenes utat a Jónás prófétaig.

A Nyugat legnagyobb korszaka kétségtelenül az első volt – valóban hősi korszaka azonban az utolsó, a Magyar Csillagé. Ennek a folyóiratnak rendkívüli és összehasonlíthatatlanul nehéz szerepét a magyar szellemi ellenállásban máig nem méltányolják igazán, sőt, a felszabadulás után egy szektás szemlélet még fanyalgott is miatta. Nehéz megérteni, miféle érdek fűződhetett a magyar szellemi ellenállás lebecsüléséhez. Az újabb nemzedékek bizonyára nehezen értik meg az akkori ellenállást, és talán még hiányolják is a gyűjtő hangú kiáltványokat a Magyar Csillagban, vagyis azt a hangnemet, mellyel a haladó mozgalmak ma és nálunk tiltakozhatnak a háború ellen. Annak a kornak kifejezéseit, formuláit, egész fogalomkincsét mai nyelvre kell lefordítanunk ahhoz, hogy az akkori írások célzatát megérthessük. Aki akkor nagy hangon hősiességet, áldozatvállalást, közösségi szellemet stb. követelt s az elefántcsont tornyot emlegette: az a háborúban való minél intenzívebb részvételünket követelte igazában. Aki pedig a tiszta szellem szigetének kívánta a Magyar Csillagot, az a fasizmust akarta a magyar kultúrától távoltartani. Így tett Schöpflin Aladár, bevezető cikkében, s amikor "az aktuális közélet harcain és vitáin fölül" a "szépség kultuszának" ápolását ígérte, ez annyit jelentett, hogy a jobboldalnak nincs mit várnia a folyóirattól – azzal pedig; hogy "a kor múltó jelenségeit mellőzve az örök eszményeket" kívánja szolgálni, azt akarta kifejezni, hogy megveti a fasizmust. Az akkori olvasó ezt így is értette, de nem biztos, hogy így értik a gyanútlan maiak. Haragra lobbant Naplójegyzeteinek egész sorozatában Illyés Gyula a kufárookra fogott ostort és az irodalom erkölcsét védte, a fasiszta szennysajtó jobban tudta, hogy ezt az ostort neki szánták, mint azok a történészek, akik ma átsiklanak az irodalmi "csetepaténak" vélt, akkoriban azonban eléggé életveszélyes epizód fölött.

Illyés Gyula életművének egyik legnagyobb tette volt a Magyar Csillag szerkesztése, és nagy tette volt az a magyar irodalomnak is, mely hála e folyóiratnak, tisztán tudta megőrizni a becsületét. De műveket és alkotókat is megőrzött a Magyar Csillag: Radnóti utolsó nagy korszakának legjelentősebb versei jelennek meg itt, és Vas István, Zelk Zoltán költeményei, méghozzá 1944 utolsó számaiban. Ugyane költők részére pedig már a pszeudokatolikus Horváth Béla nyíltan, nyomtatásban sürgette a munkaszolgálati behívókat. A Magyar Csillag mégsem óvatoskodott, nem zárkózott be a "persona ingratak" elől. Pedig egy ájult irodalomban tartotta fenn magát: elszakadtak a külföldi irodalmakhoz vezető szálak, s mindehhez még ájult volt a külföldi irodalom nagy része is. A Magyar Csillag helyzete mindvégig kényszerhelyzet maradt, de még ez sem tudta opportunizmusba szorítani. Alapja erkölcsi alap volt, az irodalom erkölcsiséé – és ezt az alapot még a politika sem tudta kikezdeni. Talán 1943-ban enyhült kissé a reá nehezedő nyomás, hogy mihamar a végső csapás vessen véget tevékenységének.

A Magyar Csillagban már végbemege az irodalom tudatának, gondolkodásmódjának átalakulása, mely előkészíti a felszabadulás utáni szemléletet. Halász Gábor három cikke (Beköszöntő egy rovat elé, Balzac példája, Portré és tabló) fejezi ki legtisztábban ezt a folyamatot. Mint minden valódi vagy vélt Saulusnál (Halász inkább lehetett az utóbbi), úgy nála is a fordulat lendülete túlvitt a jogos célon, és olyasmitől is távolított, amit érdemes lett volna fenntartani. De ezt tüstént korigálta is, a Balzac példájában, amikor úgy látta, hogy a romantikából Balzac "nem adott fel mást, mint a kudarcokat, az álmokból csak a kuszáltságot. Látnok maradt, de a vízióit megfigyeléseknek nevezte és érezte." Vagyis a "hétköznapok" közé mégis csak visszajöttek a "csodák" – de a valóság csodái. A portré és tabló alapgondolata pedig ("Napjainkban titkok és átitkok sűrűjéből szabadulva olthatatlanul szomjazzuk a realitást") annak a fiatal nemzedéknek is programjává lett a felszabadulás után, melyet valamikor Halász Gábor bátorított útja kezdetén, de amelyet ekkoriban már egyre kevésbé értett meg – ahogyan ez az Ez üstkor indulását köszöntő írásából is kiderül.

A Magyar Csillag gárdájánál 1943-ban már kialakul a még el nem mondható gondolatoknak, közlendőknek az a gazdag tartaléka, mely majd 45 után felszabadultán, a bizakodó és reménykedő alkotókedv mámorában testesül művekbe. Az ájult irodalom felébredése még azokat is legjobb teljesítményeikre készíti, akiknek helyzete egy ideig bizonytalanná vált – mint pl. Németh Lászlóé és Szabó Lőrincé.

Naplójegyzeteinek egyikében Illyés joggal állapítja meg Osvát Ernőről, hogy "az Arany-Gyulai-képlet után következő káoszba ismét csillagrendszer igyekezett teremteni, az igazi fény, az igazi érdem szerint". Ugyanezt a hivatást töltötte be a Magyar Csillag is: az első Nyugat-nemzedék letűnte utáni káoszban – teremtett csillagrendszer. Ezzel pedig a folyóirat utolsó korszaka kört zárva érintkezik az első korszakkal, mert amikor amazt megismétli némileg, ugyanakkor meg is menti az új korszak értékeivel együtt a korábbiakat, egy még újabb korszak számára.